

BAGA KHAIRKHAN'DAKİ ESKİ TÜRK YAZITLARI*

Rinçinkhorol MUNKHTULGA**

Özet

Moğolistan Cumhuriyetinde pek çok Köktürk harfli yazıt bulunmakta ve bu yazıtların sayısı her geçen gün artmaktadır.

Bu yazıtlardan biri 2008 yılında Moğol – Monaco Ortak Arkeolojik Araştırmalar Ekibi tarafından bulunmuş ve fotoğrafları yayımlanmıştır. Bunun üzerine 2010 yılında bölgeye giden Rinçinkhorol MUNKHTULGA, hem bu yazıtın epigrafik belgelerini yapmış hem de aynı bölgede yeni bir Köktürk harfli yazıt tespit etmiştir.

Bu makale II. Köktürk Kağanlığı dönemi kağanlarından Tengri Kağan adına yazıldıkları anlaşılan söz konusu yazıtların epigrafik belgelerini ve görüntülerini içermektedir.

Anahtar sözcükler: Moğolistan, Baga Khairkhan, Köktürk, Tengri Kağan, yazıt.

OLD TURKIC INSCRIPTIONS IN BAGA KHAIRKHAN

Abstract

There are many inscriptions written with Gokturk letters in the Mongolian Republic and the number of such inscriptions increases every passing day.

One of such inscriptions was found by Mongolian-Monaco Common Archaeological Researches Team in 2008 and its photographs were published. Thereupon, Rincinkhorol MUNKHTULGA who went to the region in 2010 both prepared epigraphical documentation of those inscriptions and discovered a new inscription written with Gokturk letters in the same region.

This article comprises of epigraphical documentation and images of the inscriptions turned out to be written for Tengri Khan, one of the khans of II. Gokturk Khaganate.

Key words: Mongolia, Baga Khairkhan, Gokturk, Tengri Khan, inscription.

Giriş

2008 yılında Moğolistan'da araştırma ve incelemeler yapan Moğol – Monaco Ortak Arkeolojik Araştırmalar Ekibi, hazırlamış oldukları raporda Arkhangay Aymag'ın Ikhtamir Sum bölgesinde Türkçe, Moğolca veya Tibetçe olabilecek bir oyma yazıt bulduklarını belirttiler ve bu yazıtın fotoğrafını yayımladılar. Bunun üzerine 2010 yılının Ağustos ayında “Yazıt-3” adlı

* Bu makale 13-15 Ekim 2010 tarihinde Afyon Kocatepe Üniversitesi tarafından düzenlenen *Uluslararası Zeki Velidi TOGAN ve Türk Kültürü Sempozyumu*'nda bildiri olarak sunulmuş; daha sonra (yazının özü korunarak / müellifin okuma ve yorumlama önerileri muhafaza edilerek) Dr. Cengiz ALYILMAZ tarafından düzenlemeler yapıp ilgili görüntüler eklenerek yayıma hazır hâle getirilmiştir.

** Uzman; Moğolistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü, mongkari@gmail.com.

Moğol - Japon Ortak Proje Ekibi araştırmacıları bu yazıtı yerinde incelemişlerdir.

Biz de 02 Ekim 2010 tarihinde, 2008 yılında bulunan bu yazıtı inceledik ve söz konusu yazıtın yakınında Köktürk harfli yeni bir yazıtı keşfettik. Çalışmalarımız sırasında her iki yazıtın da fotoğraflarını çekip estampajlarını yapıp belgeledik.

Bu makalede yukarıda belirtilen Köktürk harfli iki yazıtın epigrafik belgelenmeleri ilk kez ayrıntılı olarak ilgililerinin istifadesine sunulacaktır.

1. Yazıtların Buldukları Yer

Yazıtlar Moğolistan Cumhuriyeti Arkhangay Aymag Eyaleti Ikhtamir Sum bölgesinde bulunmaktadır.

Rinçinkhorol MUNKHTULGA yazıtlar üzerinde epigrafik belgeleme yaparken

Her iki yazıt da Ikhtamir Sum'un merkezinden doğuya doğru 20 km mesafede **Baga Khairkhan** adlı konik bir tepedeki kayalığın üst kısmının ön tarafındadır.

Yazıtların Baga Khairkhan tepesinde bulunması sebebiyle bu yazıtlara "**Baga Khairkhan Yazıtları**" adını vermeyi uygun gördük.

Baga Khairkhan adlı tepenin görüntüsü

Baga Khairkhan tepesinin ön tarafında ayrıca *kereksurlar* bulunmaktadır.

Bölgedeki kereksurlardan birinin görüntüsü

Baga Khairkhan tepesinin zirvesinde kayalara işlenmiş, bronz döneme ait kaya resimleri ve eski Türk dönemine ait damgalar da yer almaktadır:

Baga Khairkhan tepesindeki kaya üstü tasvirlerden bir görüntü

Baga Khairkhan tepesindeki Türk damgalarından bir görüntü

Bölgede ayrıca Baga Khairkhan'ın kuzeyindeki Bayan Tsagaan vadisi ve civarında eski Türk dönemi kağan ve soylularına ait 5 anıt mezar külliyesi bulunmaktadır.

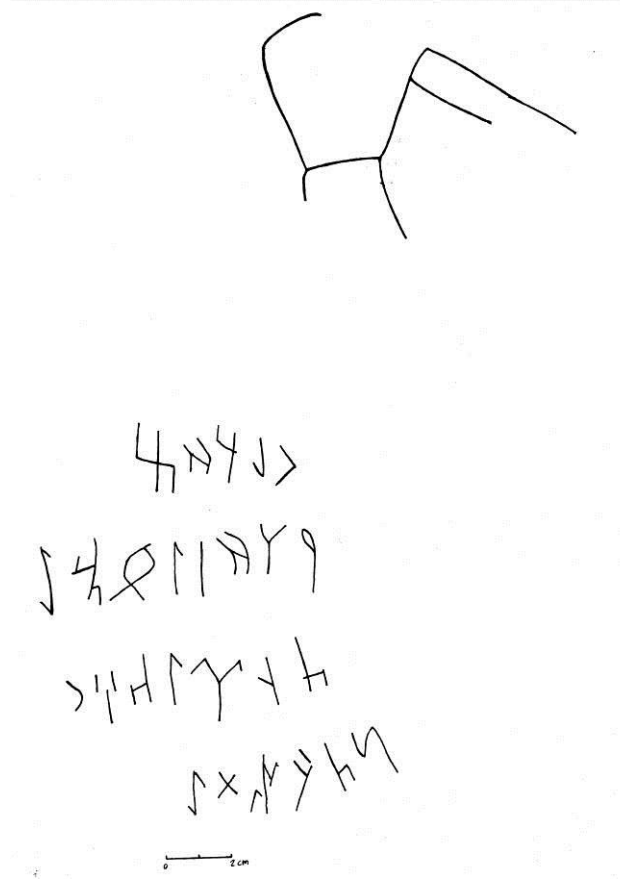
2. Baga Khairkhan Yazıtları

2.1. I. Yazıt

Yazıtın üzerinde bulunduğu kaya kahverengi olup yumurta şeklindedir. Kayanın genişliği 39x72 cm; yüksekliği 35 cm'dir. Bu kaya bir başka kayanın üzerinde bulunmaktadır. Yazıtın işlendiği kaya üzerine (32x55 cm'lik kısımda) 6.3x10 cm ölçülerinde bir **dağ keçisi / teke damgası** ile (9.7x12.1 cm'lik bir alana işlenmiş) **4 satırlık 26 karakterden** oluşan Köktürk harfli bir yazıt oyulmuştur. Dağ keçisi damgasının sol tarafında bulunan yazıt, yüzeyin üst kısmına yerleştirilmiştir. Yazıttaki karakterlerin baş tarafı damgaya doğru yönelmiştir. Harflerden en büyüğü olan <r> harfi 1.6x1.9 cm ölçülerindedir.

I. Yazıtın görüntüsü

I. Yazıtın prorisovkası

Yazıtın Transliterasyonu:

- [4] WLRmz
- [3] ylmsi bn¹e
- [2] tngri QGN
- [1] ütında

Yazıtın Transkripsiyonu:

- [4] olurmaz
- [3] yelmesi bine
- [2] tengri qayan
- [1] ötükende

Yazıtın Türkiye Türkçesine Aktarımı:

- [4] oturmaz
- [3] bin kişilik keşif grubu
- [2] Tengri Kağanın
- [1] Ötükende

2.2. II. Yazıt

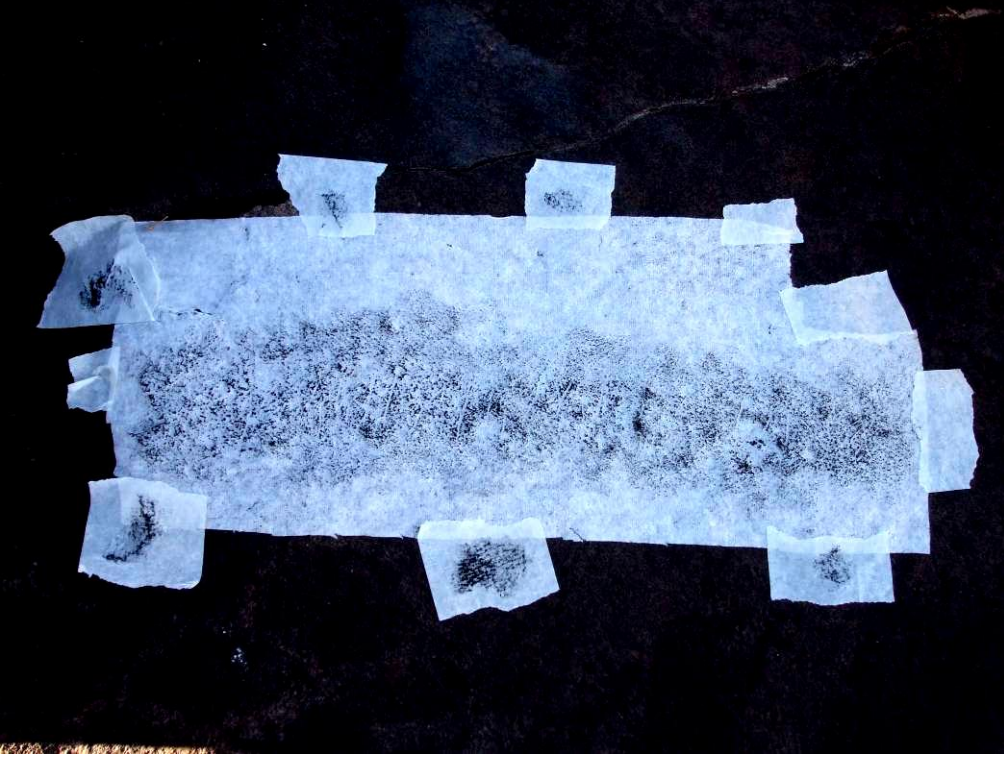
Yazıt, 202x215 cm genişliğinde; 96 cm yüksekliğinde kahverengi bir kayanın 160x202 cmlik üst yüzeyinin sağ kısmına ince bir metal malzeme ile oyulmuştur. 25.7 cmlik bir alana

işlenmiş **1** satırlık yazıt **20** karakterden oluşmaktadır. Karakterlerden en büyüğü olan $\langle \rangle$, 1,2x2,2 cm ölçülerindedir.

Yazının alt tarafında sağa bakan iki geyik tasviri yer almaktadır.

II. yazıtın üzerine kazılı olduğu kayanın genel görüntüsü

II. yazıtın estampli görüntüsü

Yazıtın Transliterasyonu:

QmG BWDNQ li tngri QGN rms

Yazıtın Transkripsiyonu:

qamay bodunqa eli tenri qayan ermis

Yazıtın Türkiye Türkçesine Aktarımı:

Bütün halkı için hükümeti Tengri Kağanı imiş.

2.3. Baga Khairkhan Yazıtlarının Ortak Yönleri

Yazıtların ortak yönlerini şöyle dikkatlere sunmak mümkündür:

- Aynı yerde bulunmaktadırlar.
- Yazıtların yazım yöntemi ve tekniği birbirine benzemektedir.
- Yazıtların ikisinde de aynı kişinin (Tengri Kağan'ın) adı geçmektedir.
- Yazıtların konusu birbiriyle bağlantılıdır.

2.4. Baga Khairkhan Yazıtlarının Yazılış Sebepleri ve Yazılış Tarihleri

Yukarıda belirtilen ortak yönlerinden hareketle bu iki yazıtın aynı kişi tarafından aynı

zamanda özel bir olay için yazıldıklarını söyleyebiliriz. Zira II. yazıtta yazıcı, Tengri Kağan adlı kişiyi övmekte ve onun içinde bulunduğu duruma üzüldüğünü belirtmektedir. Cümlenin sonunda ermiş / “imiş”in (geçmiş zaman ekinin) kullanımından hareketle bu yazıtın Tengri Kağan’ın ölümünden sonra yazıldığını söylemek mümkündür.

I. yazıttaki *Ötüken’de kalmayacağını* belirten sözlerin sebebi II. yazıttan anlaşılabilir. Bu tür yazıtları kimin neden yazdığını tahmin etmek için önce Tengri Kağan adlı kişinin kim olduğunu bilmek gerekir:

Tengri Kağan’ın her şeyden önce II. Türk Kağanlığı dönemine ait bir kağan olduğunu I. yazıtta bulunan **dağ keçisi / teke damgası** açıkça ortaya koymaktadır.

T’ang-shu’ya göre Bilge Kağan’ın bir oğlu 739 yılında Bilge Kutlug unvanıyla kağan olup 740 yılında T’ang hanedanından Tengri Kağan unvanını almıştır.

Tengri Kağan’ın annesi Bilge Tonyukuk’un kızı P’o-fu idi. Tengri Kağan ve annesi Sağ Şad olan amcasını öldürüp askerlerini kendine tabi kılınca kağanın başka bir amcası olan Sol Şad P’an Ch’üeh Tigin bu durumdan korkup 741 yılında ondan önce davranarak, Tengri Kağan’a hücum edip onu öldürmüştür. Sonra da hanedandan birkaç kişi kağan olmuş ancak hepsi de birbiri ardınca öldürülmüştür.

Basmıllar, Uygurlar ve Karluklar Tengri Kağan’ın ölümünü ve iktidar / taht kavgalarını fırsat bilerek aralarında iş birliği yapıp bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Tengri Kağan’ın eşi / prensesi Yü-chu, Tengri Kağan’ın ölümünden sonra Aşina sülalesinin önemli soylularını / ileri gelenlerini de yanına alarak bu politik krizden kaçıp 742 yılında T’ang hanedanlığına sığınmıştır.

745 yılından itibaren tüm Türk topraklarında Uygurlar hüküm sürmüşlerdir. Moğolistan’da bulunan VIII. yüzyılın orta dönemlerine ait Uygur yazıtlarının metinlerine göre Uygur Kağanlarının sarayı da Ötüken bölgesinde bulunmaktaydı ve devlet buradan yönetilmekteydi.

Sonuç

Yukarıda dikkatlere sunulan bu tarihî bilgilerden de hareketle **sonuç** olarak şunları kaydetmek mümkündür:

- II. Türk Kağanlığının kağanlarından Tengri Kağanın unvanı, eski Türkçe runik metinlerde ilk defa karşımıza çıkmaktadır.
- Bu yazıtları Tengri Kağanın bin yelme askeri idare eden Aşina

sülalesinin bir asilzadesi, T'ang hanedanına sığınmadan önce 742 yılında yazmıştır.

- Yazıtlar Tengri Kağan'a ithafen yazılmıştır.
- Bu yazıtlar, eski Türk asilzadelerinin ve kağanın yakınlarının 742 yılından itibaren Ötüken'den toplu hâlde kaçıp uzaklaşmalarını belgelemektedir.

Kaynaklar

- ALYILMAZ, C. (2006). *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara: KARAM Yayınları.
- BATTULGA, Ts. (2005). *Mongolın Runi Biçgiin Baga Dursgaluud Tergüün Devter*. Ulaanbaatar.
- BOLD, L. (2006). *Orhon Biçgiin Dursgal II*. Ulaanbaatar.
- ÇANDARLIOĞLU, G. (2004). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. İstanbul.
- GIRAUD, R. (1999). *Göktürk İmparatorluğu*. İstanbul: çev. İ. MANGALTEPE.
- MERT, O. (2010). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes Tariat Şine Us*. Ankara, Belen Yayınları.